

СТРАТЕШКА КУЛТУРА КАО ОКВИР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЦИВИЛНО-ВОЈНИХ ОДНОСА

Душан Б. Кесић¹

Достављен: 22. 04. 2024.

Језик рада: Српски

Кориговано: 31. 05. 2024.

Тип рада: Прегледни рад

Прихваћен: 11. 06. 2024.

DOI број: 10.5937/vojdela2402033K

Апстракт: Класична теорија цивилно-војних односа углавном је била ограничена на емпиријско-дескриптивне студије, док су теоријска полазишта таквих студија била рудиментарна. Окончање хладног рата изнедрило је нове изазове и питања, условљавајући потребу за теоријским утемељењем и проширивањем истраживачке агенде цивилно-војних односа. Следствено томе, предмет овог рада обухвата приказ еволуције теоријског оквира и истраживачке агенде цивилно-војних односа, полазећи од класичне теорије ка теоријским парадигмама конструктивиста. Основни циљ рада јесте теоријско утемељење цивилно-војних односа на поставкама конструктивизма и стратешке културе, као плодотворног аналитичког оквира за проучавање тих односа као зависне варијабле. У раду је коришћења метода прегледа академске литературе ради остваривања систематичног увида у релеватна теоријска становишта аутора који тематизују стратешку културу и цивилно-војне односе на поставкама конструктивизма. Издвојене су две основне перспективе студија стратешке културе које одређују начин обликовања тих односа као зависне варијабле. Конкретно, цивилно-војни односи могу се анализирати као производ јединствених идеационих чинилаца националне културе, традиције и историје једне нације, али и као производ дискурзивних пракси политичких и војних елита. Свеукупно, студије стратешке културе омогућавају надилажење анахроне перспективе цивилно-војних односа, пружајући иновативан теоријски и аналитички оквир који омогућава отварање истраживачке агенде ка новим питањима и субјектима.

Кључне речи: *цивилно-војни односи, стратешка култура, конструктивизам, идеациони елементи, дискурс.*

¹ Универзитет у Београду, Факултет безбедности, Београд, Република Србија, е-маил: dusan.kesic@fb.bg.ac.rs, <https://orcid.org/0000-0001-6895-0254>

Увод

Тумачење основне улоге војске у држави није се умногоме променило посматрано од првих облика уређених друштвених заједница у периоду Антике, преко Средњег века па све до модерног доба. Дакле, прве идеје о држави укључивале су војску као неизоставни, витални елемент који гарантује безбедност и опстанак. Тематизација спреге између цивилне и војне сфере, како примећује Фивер (Feaver, 1999), заступљена је хиљадама година, али модерна академска мисао о овом питању своје исходиште налази у периоду који је претходио Другом светском рату, када се појављују први радови посвећени анти-милитаризму. Други талас истраживања Фивер везује за почетну фазу хладног рата, када је било неопходно помирити потребу за постојањем сталне и велике стајаће војске са традиционалном стрепњом Американаца у погледу претње по слободу коју таква војска представља. Овај раздор успешно је помирио Хантингтон (Huntington, 2004); његова монографија „Војник и држава” (The Solider and the State) оцртала је смернице за превазилажење овог проблема и поставила теоријске основе цивилно-војних односа. Окосницу његовог становишта чини питање цивилне контроле, коју посматра кроз призму односа моћи између цивилних и војних група. Хантингтоново гледиште пресудно је обликовало проучавање цивилно-војних односа, како током хладног рата, тако и у годинама које су уследиле по његовом окончању (Feaver, 2003). Међутим, немерљив допринос Хантингтона временом је постао брана теоријској еволуцији области цивилно-војних односа.

Како је постхладноратовски свет изнедрио нове изазове у међународним односима, који нису имали нарочитих сличности са парадигмом равнотеже моћи суперсила, нужно је уследило отварање нових питања и унутар области цивилно-војних односа. С тим у вези, уследила је ревитализација интересовања за област цивилно-војних односа током последње деценије 20. века. Бланд истиче (Bland, 1999) да је крај хладног рата отворио бројна питања, која су непосредно или посредно задирала у област цивилно-војних односа. На пример, стварање нових демократских држава у источној и централној Европи, стални проблеми са успостављањем цивилне контроле над војском у бројним државама, као и тежња Сједињених Америчких Држава да наметну демократске норме широм света, укључујући и свеprisутне сумње у ефективност цивилне контроле на унутрашњем плану. Међутим, Бланд истиче да су бројни научници и доносиоци политичких одлука били затечени чињеницом да су теоријске основе које би могли користити као помоћ за пружање одговора на наведена питања биле веома слабе или готово непостојеће. Дакле, изазови постхладноратовског света указали су на потребу да се утврди теоријски оквир цивилно-војних односа, што би креирало предуслове за искорак ка проширивању истраживачке агенде.

Важан ослонац за такав искорак представља конструктивистичка парадигма, која пружа прекопотребно теоријско упориште за анализу свих горућих питања која измичу видокругу класичне теорије. Како примећује Фостер (Foster, 2002), ова парадигма омогућава креирање нове перспективе и проширивање истраживачке агенде цивилно-војних односа. Унутар нове истраживачке агенде

питање цивилне контроле није предмет искључивог интересовања истраживача. Узимајући у обзир претходно наведено, предмет овог рада јесте приказ еволуције теоријског оквира и истраживачке агенде цивилно-војних односа, полазећи од класичне теорије ка теоријским парадигмама конструктивиста. Приказ еволуције теоријских поставки цивилно-војних односа руководи остваривање основног циља овог рада, утемељење цивилно-војних односа на поставкама конструктивизма и стратешке културе, као плодотворног аналитичког оквира за проучавање цивилно-војних односа као зависне варијабле. У раду је коришћена метода прегледа академске литературе ради остваривања систематичног увида у релевантна теоријска становишта аутора који тематизују стратешку културу и цивилно-војне односе на поставкама конструктивизма.

Класична школа цивилно-војних односа

Класична школа цивилно-војних односа, формирана у периоду хладног рата, за свој предмет истраживања узима војску, односно проблем јачања њене моћи и уплива у политику. Следствено томе, средишњи значај унутар класичне школе цивилно-војних односа јесте питање начина успостављања цивилне контроле (Matei, 2012). Освајање политичке моћи од стране војске јавља се као један конзистентан образац у историји и, према томе, основни је проблем цивилно-војних односа (Feaver, 1999). Решење наведених проблема, својствених класичној школи цивилно-војних односа, идентификовано је у концепту цивилне контроле. Како Хантингтон наводи, основно питање цивилне контроле обухвата разматрање начина умањења војне моћи у друштву. Остваривање овог циља он везује за разликовање концепата субјективне и објективне цивилне контроле. Док субјективна цивилна контрола подразумева максимизирање моћи цивилних група у односу на војне, објективна цивилна контрола умањивање политичке војне моћи остварује професионализацијом војног особља, чинећи га политички стерилним и неутралним (Huntington, 2004: 91-93). Тревис (Travis, 2017) наводи да се утицај концепта објективне контроле на теорију и праксу цивилно-војних односа огледа кроз то да се он и данас користи као један од основних оријентира успостављања тих односа за политичке и војне лидере. Дакле, иако је Хантингтон подстакао општију тематизацију цивилно-војних односа, његово становиште је истовремено допринело свођењу истраживачке агенде на питање цивилне контроле.

Класичне теорије цивилно-војних односа поставиле су истраживачку агенду која је била, углавном, фокусирана на емпиријске студије, које су служиле као основа за генерализације уз минимум теоријских поставки или становишта која би служила као полазиште за такве анализе. Фостер истиче да разлоге за теоријско неутемељење цивилно-војних односа треба тражити у радовима пионира ове области, али и у ограниченом интересовању за теоријска питања међу кључним заинтересованим странама – оружаним снагама, доносиоцима политичких одлука и аналитичарима. Услед тога, истраживачка агенда цивилно-војних односа сведена је на питања моћи, оружаних снага и структура кроз које се одвија борба за моћ (Foster, 2002). Наиме, Хантингтоново становиште и данас спутава

напредак на теоријском плану; узрок томе је свођење истраживачке агенде на уско поље цивилне контроле оружаних снага (Bruneau, 2012). Следствено томе, инцијални допринос Хантингтоновог становишта временом је постао бремене цивилно-војних односа, јер су његови следбеници верно следили његове поставке, без настојања да, послушајући „ритмове“ других друштвених наука, начине прекопотребне искорак. Према је теоријски оквир класичне школе био рудиментаран, Фивер указује на значај теоријског приступа цивилно-војним односима, који подразумева издвајање независних и зависних варијабла које утичу на област тих односа (Feaver, 1999). Према томе, теоријски приступ цивилно-војним односима заправо отеловљује покушаје да се оцртају теоријске поставке које би омогућиле проширивање истраживачке агенде и плодотворну анализу података прикупљених кроз емпиријске студије.

Цивилно-војни односи и конструктивизам

Окончање хладног рата изнедрило је нове проблеме и изазове у области цивилно-војних односа, које није било могуће решити ослањајући се на класичну теорију прожету теоријски индиферентним студијама. Дакле, основни проблем цивилно-војних односа огледа се у недостатку теоријског утемељења, као и у погрешном усмерењу истраживачке агенде, нарочито у периоду након окончања хладног рата када су дескрипције биле главни циљ истраживача. Изградња нове истраживачке агенде у области цивилно-војних односа, према Фостеру, налаже контекстуализовање области унутар политичких наука, међународних односа и социолошких теорија. У овом процесу аутор приписује значај критичкој теорији и конструктивизму, сматрајући да би њихове поставке могле да пруже нову перспективу цивилно-војних односа и богат аналитички оквир (Foster, 2002). У погледу концепата и истраживачких питања која су закупила нову истраживачку агенду, приметно је проширивање интереса изван сфере цивилне контроле, и преузимање улоге већег броја актера који утичу на цивилно-војне односе (медији, цивилно друштво, законодавни органи итд.) (Croissant, Kuhlen, 2011). Говорећи о потенцијалном конструктивистичком заокрету унутар цивилно-војних односа, Ламберт (Lambert, 2011) сматра да је рано говорити о таквим фундаменталним променама, али да нова истраживачка агенда погодује искорак ка истраживачким циљевима који надилазе пуко разумевање ових односа. Дакле, цивилно-војни односи у последњој деценији 20. века бивају суочени са новим теоријским парадигмама, међу којима се конструктивизам издваја као иновативно теоријско упориште, чије поставке омогућавају проширивање истраживачке агенде на нова питања, актере и чиниоце.

Допринос конструктивизма углавном се очитује кроз повратак културе и идентитета у средиште истраживачке агенде науке о међународним односима. Конструктивизам одбацује рационалистичко поимање људске природе, истичући важност нормативних (идеационих) и материјалних структура, као и значај идентитета делатника (држава) за обликовање њихових интереса и понашања. Последња, темељна поставка конструктивизма подразумева узајамно конституисање делатника (нпр. држава) и структура (нпр. међународног система) (Price

& Reuss-Smit, 1998). Дакле, конструктивисти претпостављају да структура која обухвата систем обједињује материјалне и културалне елементе. Разматрајући улогу идеја и интереса у међународној политици, Вент (Wendt, 1996) истиче да је реч о подједнако важним феноменима, с тим да моћ и интереси своје дејство дугују идејама које их обликују и дефинишу. Свеукупно, он наглашава примат идеационих чинилаца (друштвених структура) у обликовању међународне политике, односно идентитета држава, њихових интереса и понашања.

По питању (социјалног) идентитета држава, Вент наводи да су они онтолошки условљени односом са Другим. Тачније, сматра да су социјални идентитети утемељени на својствима која држава (Сопство) приписује осталим (Другом) државама, на тај начин идентификујући се са њима. Овај тип идентитета одражава процес узajамне изградње делатинка (држава) и структура (међународни систем). Наиме, Вент наводи да је корпоративни идентитет државе, чије исходиште чини поље унутрашње политике, дефинисан социјалним идентитетом држава, односно да потиче из система и позиције коју држава себи додељује унутар њега (Wendt, 1996). Услед додељивања примата друштвеним структурама на нивоу међународног система у изградњи државног идентитета, Вентов конструктивизам означен је као „системски”. У критици његовог становишта Хоф (Horf, 2002) истиче радове представника конструктивизма који апострофирају значај домена унутрашње политике за обликовање државног идентитета. Пример таквог приступа унутар конструктивистичке парадигме Хоф налази у Кацанстајновој (Peter J. Katzenstein) монографији, која апострофира значај културалних чинилаца, норми и идентитета у области националне безбедности.

Становишта аутора који апострофирају утицај домена унутрашње политике на обликовање државног идентитета поставила су темеље „модернистичког” конструктивизма. Разлика између системских и модернистичких конструктивиста је у томе што први наглашавају значај међународног окружења (међународног система) за обликовање државног идентитета, док друга група примат приписује унутрашњем културалном окружењу (Jackson, Sørensen, 2003). Надовезујући се на ову поделу унутар конструктивистичког тора, Фарел (Farrell, 2002) поједине представнике модернистичког конструктивизма означава термином „културалисти”, поразумевајући да они за предмет анализе узимају домен унутрашње политике, као друштвену структуру из које настоје да изведу специфична веровања о употреби силе која бивају репродукована кроз војне институције. Међу културалистима Фарел посебно издваја Снајдера (Jack Snyder), Греја (Colin S. Gray) и Кацанстајна. Дакле, модернистички конструктивизам наглашава значај идеационих чинилаца са националног нивоа за изградњу и обликовање државног идентитета. На темељу таквих поставки једна група аутора своје студије заснивала је на концепту стратешке културе, настојећи да идентификује карактеристичан скуп идеационих елемената који обликују приступ нације употреби силе, рату и политици националне безбедности. Интегрални сегмент овог скупа идеационих елемената јесу уверења, представе и ставови о улози и месту војске у држави. С обзиром на то, модернистички конструктивизам и на његовим поставкама заснована концепција стратешке културе представљају плодотворан истраживачки програм цивилно-војних односа.

Поред „умереног“ или модернистичког конструктивизма, студије стратешке културе пронашле су своје упориште и унутар „чврстог“ конструктивизма, који се, углавном, везује за радове постструктуралиста. На пример, Хенсен (Hansen, 2006) истиче да постструктуралисти подразумевају да је идентитет држава, али и других колективитета, условљен дискурзивним праксама политичких субјеката употребљеним ради презентовања и имплементације спољне политике. Глен (Glenn, 2009) наглашава да, за разлику од студија стратешке културе заснованих на умереном конструктивизму, постструктуралистичка концепција истиче улогу делатника (тј. политичких и војних елита) и њихову инструменталну употребу дискурса у зависности од конкретне ситуације. Постструктуралисти апострофирају потребу делатника да непрестано реafirмишу границе политички легитимног на основама расположивих културних ресурса. Следствено томе, истраживања стратешке културе из угла постструктурализма у средиште пажње постављају начин обликовања историјских наратива, националних митова и симбола у сврху изградње дискурса који ће служити спољној политици државе. Плодотворност анализе дискурса у области цивилно-војних односа очитује се кроз могућност реконструкције темељних претпоставки које структурирају политичке дискурсе и омогућавају одређене одлуке и политичке подухвате. Такође, примена анализе дискурса на догађај или општији дискурс о улози војске у политици могла би помоћи у преиспитивању појединих концепата унутар различитих теоријских парадигми (Freistein, 2011). С обзиром на претходно наведено, конструктивизам пружа одговарајући теоријски оквир за проучавање цивилно-војних односа, јер уважава скуп идеационих чинилаца и дискурзивних пракси који опредељују приступ политици националне безбедности, чија интегрална компонента јесу уверења, представе и ставови о улози оружаних снага у држави.

Стратешка култура и цивилно-војни односи

Током 80-их година 20. века, у жеку хладног рата, Џек Снајдер је указао на потребу да се анализи нуклеарне доктрине Совјета приступи из угла који ће уважити особене чиниоце њихове културе, историје и традиције који су обликовали њихову стратешку мисао. Разматрање совјетских ставова по питању нуклеарног наоружања, према Снајдеру, захтева сагледавање интелектуалне историје совјетске стратешке мисли, али и организационог и политичког оквира одбрамбеног одлучивања. Наведени чиниоци кроз време образују јединствен скуп ставова, уверења и образаца понашања иманентних совјетској стратешкој мисли, која опредељује њихову анализу и одговоре на стратешке дилеме и изазове. Стабилност и виталност наведених ставова, уверења и образаца понашања у односу на нуклеарну стратегију Снајдер означава синтагмом „стратешка култура“ (Snyder, 1977). Дакле, изворна концепција стратешке културе подразумева постојање стабилног скупа ставова и уверења који обликују стратешку мисао и испољавају се кроз особен, јединствен приступ ратовању нација. Из перспективе цивилно-војних односа значајно је да интегрални сегмент скупа идеационих чинилаца који обликују приступ употреби силе чине уверења и ставови о улози војске у држави. Полазећи од њиховог преимућства у питањима стратешког мишљења и одбрамбеног одлучивања, кључни актери у којима се очитује

стратешка култура јесу политичке и војне елите. Њихови ставови и уверења о стратешким питањима исход су јединственог менталног инструментаријума који је стасао у свеукупности историјског искуства и традицији организационог и политичког устројства.

Следећи Снајдерово становиште стратешке културе, Лорд (Lord, 1985) истиче да срж овог концепта чине фундаменталне претпоставке које опредељују изградњу оружаних снага и циљеве којима оне служе. Према томе, кључни чиниоци стратешке културе одређене земље јесу њена геополитичка позиција, стање међународних односа, политичка култура и идеологија, као и војна култура (војна историја, традиција и образовање), цивилно-војни односи и војна технологија. Ипак, с обзиром на то да утицај или значај ових чинилаца за стратешку културу може варирати од државе до државе, њихов утицај на стратешку културу није константан. Аналогно поменути ауторима, Бут (Booth, 1990) такође издваја политичке и војне елите као носиоце стратешке културе. Он сматра да стратешка култура обликује приступ нације питањима рата и употреби силе. Становишта тзв. „прве генерације“ студија стратешке културе готово униформно одређују политичке и војне елите као кључне актере. Скуп идеационих елемената који сачињавају стратешку културу ближе одређује и спецификује стање цивилно-војних односа, у виду улоге војске у држави и циљева којима она треба да служи. У домаћој академској литератури могуће је пронаћи рад који афирмише примењивости стратешке културе као аналитичког оквира за проучавање цивилно-војних односа. Конкретно, Вељко Благојевић у својој анализи стратешке културе Србије полази управо из ове перспективе, усмеравајући се на процес стварања српске војске, формирање професионалног официрског кадра, место војске у друштву и њено ангажовање (Vlagojević, 2019).

Након Снајдера и његових следбеника уследила је сасвим другачија трајекторија развоја студија стратешке културе. Клајн (Klein, 1984) доноси перспективу стратешке културе у којој се она третира као средство у рукама политичких елита којим се остварује легитимизација насиља против наводних непријатеља. Процес легитимизације одвија се посредством јавног дискурса, који је обликован одређеном политичком идеологијом која омогућава идентификовање ситуација у којима је оправдано ангажовање војске. Сродне идеје по питању стратешке културе дели и Капчен (Kurchan, 1996). Дакле, он наводи да стратешка култура представља област националног идентитета и самосознаје коју сачињавају одговарајуће представе и симболи. Поред тога, изједначава стратешку културу са пропагандом политичке елите, која настоји да обликује представе и ставове јавног мњења сходно својим идеолошким концепцијама. Кеирањем и наметањем стратешке културе политичке елите остварују легитимизацију својих политичких или војних активности. У тренутку када представе и ставови буду интернационализовани од стране јавног мњења и институционализовани кроз структуру политичког одлучивања, Капчен истиче да се њихов утицај тада остварује и на поимање сопствене улоге и мисије политичких лидера и војног естаблишмента. Дакле, основа стратешке културе јесу политичке идеологије које учвршћују одређену перспективу националног идентитета, постављајући параметре унутрашњег и спољнополитичког деловања. Дискурзивна конструкција националног идентитета посредством политичке идеологије обухвата и дефи-

нисање улоге и мисија оружаних снага у држави, што у синергији са изграђеним представама о непријатељима легитимизује употребу оружане силе.

Као што је претходно наведено, примена анализе дискурса у области студија стратешке културе може се плодотворно транспоновати на поље цивилно-војних односа. На пример, Лантис (Lantis, 2002) истиче да се стратешка култура очитује у друштвеним елитама, као субјектима који делују у смеру успостављања заједничког историјског наратива. Поред тога, он наглашава да је већина аутора сагласна да елите инструментално дефинишу спољнополитичке циљеве, као и оквири и смернице политике у односу на изазове са којима се суочавају у датом тренутку. Радови који су усмерени на анализу политичког дискурса подразумевају да се стратешка култура најпотпуније може одредити као „уговорена реалност” међу елитама. Биел (Bhiel, 2013) и сарадници уочавају да је стратешка култура конструисана, што упућује на постојање опречних струјања унутар друштва и његових супкултура. Анализа политичког дискурса омогућава откривање разнородних представа, ставова и уверења унутар друштва у погледу улоге и места војске у друштву. Уједно, у оквиру таквог процеса могуће је откривање кључних тачки спорења које опредељују политички дискурс по питању цивилно-војних односа. Наведене студије указале су на важност анализе дискурса у студијама стратешке културе, што се одражава и на поље цивилно-војних односа који се третирају као једна од зависних варијабли.

Један од потенцијалних нивоа проучавања стратешке културе, а тиме и цивилно-војних односа, јесу студије организационе културе војске. Након прве и друге генерације студија стратешке културе, истраживања представника треће генерације афирмисале су организациону културу као подниво истраживања стратешке културе. Пример такве студије налази се у раду ауторке Кер (Kier, 1996), која за предмет свог истраживања поставља питање улоге унутрашње политике и организационе културе војске у одабиру између офанзивних и дефанзивних војних доктрина. Одговор на постављено питање она налази у проучавању „политичко-војних супкултура” (political-military subcultures), које садрже веровања доносиоца политичких одлука о улози оружаних снага у домену унутрашње политике. Корен ових веровања, како примећује Кер, крије се у историјском искуству нације у односу на улогу војске у процесу изградње државе. Следствено томе, ауторка истиче да је војна доктрина резултат синергије два фактора, унутрашњих политичких ограничања и организационе културе војске. Овакав приступ проучавању стратешке културе донекле се може препознати у раду Старчевића и Благојевића. Наиме, они апострофирају контрадикторност политичких одлука о војној неутралности Републике Србије и замрзавању обавезног служења војног рока. Поред тога, указују на штетност таквих политичких одлука по улогу и место војске у друштву, способност извршења њених мисија и формулацију војне доктрине и, на крају, по очување аутентичне српске стратешке културе (Starčević & Blagojević, 2020).

Поред Кер, Бергер (Berger, 1996) у свом раду настоји да утврди специфичности „политичко-војне културе” (political-military culture) Јапана и Немачке, која се испољава кроз перцепцију националне безбедности, војске као институције и употребе силе у међународним односима. Дакле, реч је о концепту чији садржај

у потпуности исказује аналогију са стратешком културом. Централна хипотеза Бергерове анализе стратешких култура Немачке и Јапана имплицира да историјско искуство и његова интерпретација од стране политичких актера утиче на обликовање уверења и вредности које их чине уздржаним у односу на употребу силе. На пример, питање улоге оружаних снага показало се као кључни елемент стратешке културе Немачке у периоду пре, током и након хладног рата. Укључивање Немачке у мултилатералне мисије са савезницима након хладног рата подразумевало је претходно редефинисање стратешке културе у погледу улоге оружаних снага (Kesić, 2019). Поред истицања цивилно-војних односа, као једне од зависних варијабли унутар концепта стратешке културе, емпиријске студије су показале да се на примеру милитаристичких држава овај елемент јавља као окосница стратешке културе. Уједно, то имплицира да се приликом редефинисања стратешке културе питање цивилно-војних односа намеће као њен угаони камен.

Студије стратешке културе укључују анализу и идентификовање карактеристичних идеационих, нормативних чинилаца и образаца понашња. Мајер (Meuer, 2006) своју студију стратешке културе заснива на нормативним чиниоцима, који се могу изразити на скали, у зависности од вредности. Прву димензију чине легитимни циљеви употребе силе; она непосредно проистиче из националног идентитета и одређује структуру, културу и способности оружаних снага. Друга димензија испољава се кроз начине употребе оружаних снага, у смислу да ли се сила користи искључиво рестриктивно, на пример за одбрану од агресије, или је легитимно да се користи против других држава, офанзивно. Трећу димензију одређују уверења о начину остваривања опстанка у међународним односима, било путем склапања савеза или уздржавањем од такве политике. На крају, последња димензија изражава степен у којем су политичке и војне елите условљене унутрашњом и спољашњом ауторизацијом за употребу оружаних снага. Истраживачке студије усмерене на проучавање нормативног оквира стратешке културе пружају плодотворно тло за проучавање цивилно-војних односа. Наиме, нормативни чиниоци углавном одражавају уверења, представе и ставове по питању улоге и мисија војске, услова и начина примене оружане силе у спољној политици, као и надлежности политичких и војних елита.

Закључна разматрања

Формативни период цивилно-војних односа поставио је истраживачку агенду области, која је махом била ограничена на емпиријске студије из којих су извођене генерализације, без конкретизације теоријских полазишта таквих студија, а тиме ни повратног укључивања резултата истраживања у теоријски оквир. Разлози теоријске неомеђености цивилно-војних односа крију се, како у пионирским студијама које су поставиле темеље и основе смернице истраживања, тако и у изостанку интересовања кључних актера, политичких субјеката и војних елита за теоријска питања. Погрешно постављена истраживачка агенда трајно је изоловала цивилно-војне односе од теоријских дебата у политичким наукама и међу-

народним односима, што се одrazilo на отежано теоријско осавремењавање области. Хантингтоново капитално дело артикулисало је базичне теоријске поставке области које су предодредиле истраживачку агенду у периоду хладног рата, али и у годинама које су уследиле по његовом окончању. Услед тога, Хантингтоново становиште дуго је уживало посебан статус, бивајући третирано као универзални програм за решавање свих дилема које карактеришу цивилно-војне односе. Међутим, крај хладног рата донео је сасвим нове изазове и дилеме на које није било могуће одговорити из угла класичне школе цивилно-војних односа. Пре свега, јавила се потреба за проширењем истраживачке агенде изван питања цивилне контроле и надметања за моћ цивилног и војног сектора. Стога је Хантингтоново становиште постало камен спотицања у еволуцији цивилно-војних односа, спречавајући да се област ослободи анахроне перспективе и уско фокусиране истраживачке агенде.

Како су теоријске основе цивилно-војних односа биле рудиментарне, нужно је било променити перспективу области и усмерити пажњу ка њеном теоријском компоновању. Превазилажење проблема теоријске неутемељности цивилно-војних односа захтевало је отварање ка новим парадигмама конструктивиста, нормативиста и представника критичке теорије. Односно, било је потребно превазићи проблем теоријске изолације цивилно-војних односа, сагледвајући их кроз призму новијих социолошких теорија, као и теорија политичких наука и међународних односа. Укључивање нових теоријских парадигми у промишљање цивилно-војних односа омогућило је креирање нове перспективе, која је означила раскид са традиционалним приступом усмереним на питање цивилне контроле. Унутар нове перспективе цивилно-војних односа остварено је проширивање истраживачке агенде; у средиште пажње доспевају нови концепти и истраживачка питања, као и нови актери који се препознају као релевантни субјекти у сфери тих односа.

Средишњи значај идеационих чиниоца унутар конструктивистичке парадигме омогућава теоријско утемељење цивилно-војних односа у духу који задовољава потребе за новом перспективом и истраживачком агендом. Конструктивизам наглашава идеационе чиниоце, специфичан скуп уверења, вредности и представа које обликују идентитет, интересе и понашање држава. У односу на идеационе чиниоце који обликују значење и разумевање света, истраживачки програм конструктивиста обухватио је и специфичне идеационе и нормативне елементе који детерминишу идентитет држава у области одбрамбене и безбедносне политике. За потребе утврђивања ових идеационих чинилаца, истраживачке студије се ослањају на концепт стратешке културе, као аналитички алат који укључује цивилно-војне односе као једну од зависних варијабли. Могућност разматрања улоге и места оружаних снага у држави чини концепт стратешке културе плодотворним аналитичким оквиром тих односа. Посматрано кроз призму стратешке културе, цивилно-војни односи могу се анализирати као производ јединствених идеационих чинилаца националне културе, традиције и историје једне друштвене заједнице, али и као производ дискурзивних пракси политичких и војних елита. У оквиру првог приступа, цивилно-војни односи детерминисани су скупом уверења, вредности, представа и ставова који своје исходиште налази у свеукупности културалних чинилаца. Други приступ исходиште цивилно-војних односа везује за

јавни дискурс, посредством којег друштвене елите настоје да учврсте одређене представе и ставове јавног мњења о улози и месту војске у држави. Свеукупно, студије стратешке културе омогућавају надилажење анахроне перспективе цивилно-војних односа, пружајући иновативан теоријски и аналитички оквир који омогућава отварање истраживачке агенде ка новим питањима и субјектима.

Литература

- [1] Berger, T. U. (1996). Norms, Identity, and National Security in Germany and Japan. In: Katzenstein, P.J. (ed.). *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics*. Columbia University Press.
- [2] Biehl, H., Giegerich, B. & Jonas, A. (eds.). *Strategic Cultures in Europe: Security and Defence Policies Across the Continent*. Springer.
- [3] Blagojević, V. (2019). Strateška kultura - studija slučaja - Srbija. *Vojno delo*, 71(8), 93-117. <https://doi.org/10.5937/vojdelo1908093V>
- [4] Bland, D. L. (1999). A unified theory of civil-military relations. *Armed Forces & Society*, 26(1), 7-25. <https://doi.org/10.1177/0095327X9902600102>
- [5] Booth, K. (1990). 'The Concept of Strategic Culture Affirmed. in: Jacobsen, C. G. *Strategic Power: USA/USSR*. Palgrave Macmillan.
- [6] Bruneau, C. T. (2012). Impediments to accurate conceptualization of civil-military relations. In: Bruneau, T. C. & Matei, C. F. (eds.). *The Routledge handbook of civil-military relations*. Routledge.
- [7] Croissant, A., & Kuehn, D. (2011). introduction: new perspectives on civil-military relations. *European political science*, 10, 131-136. <https://doi.org/10.1057/eps.2011.1>
- [8] Farrell, T. (2002). Constructivist security studies: Portrait of a research program. *International Studies Review*, 49-72. <https://doi.org/10.1111/1521-9488.t01-1-00252>
- [9] Feaver, P. D. (1999). Civil-military relations. *Annual review of political science*, 2(1), 211-241. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.2.1.211>
- [10] Feaver, P. D. (2003). *Armed servants: Agency, oversight, and civil-military relations*. Harvard University Press.
- [11] Forster, A. (2002). New civil-military relations and its research agendas. *Connections*, 1(2), 71-88. <https://www.jstor.org/stable/26322938>
- [12] Freistein, K. (2011). an introduction to the analysis of discourse in civil-military relations research. *European political science*, 10, 167-175. <https://doi.org/10.1057/eps.2011.5>
- [13] Glenn, J. (2009). Realism versus strategic culture: Competition and collaboration?. *International studies review*, 11(3), 523-551. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2009.00872.x>

- [14] Hansen, L. (2006). *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*. Routledge.
- [15] Huntington, S. P. (2004). *Vojnik i država*. Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija.
- [16] Hopf, T. (2002). *Social construction of international politics: identities & foreign policies, Moscow, 1955 and 1999*. Cornell University Press.
- [17] Jackson, R. & Sørensen, G. (2003). *Introduction to international relations: theories and approaches*. Oxford University Press.
- [18] Kesić, D. (2019). *Strateška kultura Nemačke u posthladnoratovskom periodu*. *Nacionalni interes*, 39 (3), 206-207. <http://dx.doi.org/10.22182/ni.3932020.8>
- [19] Kier, E. (1996). *Culture and French Military doctrine before World War II*. In: Katzenstein, P.J. (ed.). *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics*. Columbia University Press.
- [20] Klein, B. S. (1988). *Hegemony and strategic culture: American power projection and alliance defence politics*. *Review of international studies*, 14(2), 133-148. <https://doi.org/10.1017/S026021050011335X>
- [21] Kupchan, C. A. (1994). *The Vulnerability of Empire*. Cornell University Press.
- [22] Lambert, A. (2011). *From civil-military relations towards security sector governance*. *European political science*, 10(2), 157-166. <https://doi.org/10.1057/eps.2011.4>
- [23] Lantis, J. S. (2002). *Strategic culture and national security policy*. *International studies review*, 4(3), 87-113. <https://doi.org/10.1111/1521-9488.t01-1-00266>
- [24] Lord, C. (1985). *American strategic culture*. *Comparative Strategy*, 5(3), 269-293. <https://doi.org/10.1080/01495938508402693>
- [25] Matei, C. F. (2012). *A new conceptualization of civil-military relations*. In: Brunaeanu, C. T. & Matei, C. F. (eds.), *The Routledge handbook of civil-military relations*. Routledge.
- [26] Meyer, O. C. (2006). *The quest for a European strategic culture: changing norms on security and defence in the European Union*. Palgrave Macmillan.
- [27] Price, R., & Reus-Smit, C. (1998). *Dangerous liaisons? Critical international theory and constructivism*. *European journal of international relations*, 4(3), 259-294. <https://doi.org/10.1177/1354066198004003001>
- [28] Snyder, J. L. (1977). *The Soviet strategic culture: Implications for limited nuclear operations*. The RAND Corporation.
- [29] Starčević, S., & Blagojević, S. (2020). *Uloga služenja vojnog roka u razvoju srpske strateške kulture*. *Vojno delo*, 72(4), 85-104. <https://doi.org/10.5937/vojdela2004085S>
- [30] Travis, D. S. (2017). *Saving Samuel Huntington and the need for pragmatic civil-military relations*. *Armed Forces & Society*, 43(3), 395-414. <https://doi.org/10.1177/0095327X16667287>
- [31] Wendt, A. (1996). *Identity and Structural Change in International Politics*. In: Lapid, Y., & Kratochwil, F. V. (eds.). *The return of culture and identity in IR theory*. Lynne Rienner Publishing Inc.

Резиме

Класична школа цивилно-војних односа, формирана у периоду хладног рата, за свој предмет истраживања узима војску, односно проблем јачања њене моћи и уплива у политику. Истраживачка агенда класичне теорије цивилно-војних односа углавном је била ограничена на емпиријско-дескриптивне студије, док су теоријска полазишта таквих студија била рудиментарна. Окончање хладног рата изнедрило је нове изазове и питања, условљавајући потребу за теоријским утемељењем и проширивањем истраживачке агенде цивилно-војних односа. Следствено томе, предмет овог рада обухвата приказ еволуције теоријског оквира и истраживачке агенде цивилно-војних односа, полазећи од класичне теорије ка теоријским парадигмама конструктивиста. Приказ еволуције теоријских поставки цивилно-војних односа руководи остваривање основног циља овог рада, утемељење цивилно-војних односа на поставкама конструктивизма и стратешке културе, као плодотворног аналитичког оквира за проучавање тих односа као зависне варијабле. У раду је коришћења метода прегледа академске литературе, ради остваривања систематичног увида у релевантна теоријска становишта аутора која тематизују стратешку културу и цивилно-војне односе на поставкама конструктивизма. Теоријско утемељење цивилно-војних односа унутар конструктивистичке парадигме омогућава креирање нове перспективе и проширивање истраживачке агенде.

Модернистички конструктивизам наглашава значај идеационих чинилаца са националног нивоа за изградњу и обликовање државног идентитета. На темељу таквих поставки, једна група аутора своје студије заснивала је на концепту стратешке културе, настојећи да идентификује карактеристичан скуп идеационих елемената који обликују приступ нације употреби силе, рату и политици националне безбедности. Интегрални сегмент овог скупа идеационих елемената јесу уверења, представе и ставови о улози и месту војске у држави. С обзиром на наведено, модернистички конструктивизам и на његовим поставкама заснована концепција стратешке културе представљају плодотворан истраживачки програм цивилно-војних односа. Поред модернистичког конструктивизма, концепт стратешке културе пронашао је своје упориште и у трајекторији „чврстог“ конструктивизма. Основа стратешке културе у оквиру ове трајекторије конструктивизма јесу политичке идеологије које учвршћују одређену перспективу националног идентитета, постављајући параметре унутрашњег и спољнополитичког деловања. Дискурзивна конструкција националног идентитета посредством политичке идеологије обухвата и дефинисање улоге и мисија оружаних снага у држави, што у синергији са изграђеним представама о непријатељима легитимизује употребу оружане силе. Анализа политичког дискурса омогућава откривање разнородних представа, ставова и уверења унутар друштва у погледу улоге и места војске у друштву. Уједно, у оквиру таквог процеса могуће је откривање кључних тачака спорења које опредељују политички дискурс по питању цивилно-војних односа. Наведене студије указале су на важност анализе дискурса у студијама стратешке културе, што се одражава и на поље цивилно-војних односа који се третирају као једна од зависних варијабли. Дакле, издвојене су две основне перспективе

студија стратешке културе које одређују начин обликовања цивилно-војних односа као зависне варијабле. Конкретно, цивилно-војни односи могу се анализирати као производ јединствених идеационих чинилаца националне културе, традиције и историје једне нације, али и као производ дискурзивних пракси политичких и војних елита. Свеукупно, студије стратешке културе омогућавају надилажење анахроне перспективе цивилно-војних односа, пружајући иновативан теоријски и аналитички оквир који омогућава отварање истраживачке агенде ка новим питањима и субјектима.

Кључне речи: *цивилно-војни односи, стратешка култура, конструктивизам, идеациони елементи, дискурс.*

© 2024 Аутор. Објавило *Војно дело* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>). Ово је чланак отвореног приступа и дистрибуира се у складу са лиценцом Creative Commons (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

